

арк. 68зв.]. Прицьковський цукровий завод Кисельовського Товариства при селі Великі Прицаки Каневського повіту видавав своїм робітникам завдатки по 12 руб., на дорогу 2 руб. та на паспорт 60 коп., на мило у місяць по 12 коп. Загалом, на заводі працювало на 2-х змінах 222 робітників і 68 напівробітників, з яких 50 жінок. Напівробітникам платили 5 – 7 руб. на місяць [16, арк. 115зв., 117].

Отже, у промислово розвинутій пореформеній Київській губернії використання дитячої праці було звичним явищем. Стани міщан, робітників та селян змалечку привчали дітей до посиленої праці, адже сім'ї того часу були великими, а сімейні бюджети маленькими. Незважаючи на те, що за законами Російської імперії працездатний вік настав достатньо пізно, у 21 рік, майже всі передові промислові підприємства Київщини використовували дитячу працю. Спроби змінити цю ситуацію, надати законам дієвості ні до чого не призвели. Дітей використовували на шкідливих тютюнових фабриках та цукрових заводах, де, навіть, дорослі не витримували фізичного навантаження. Категорія жінок-робітниць, неповнолітніх працівників та дітей отримала визначення напівробітни-

ків, яким в половину менше платили та годували, але використовували їхню понаднормову працю, не пускали на навчання, виставляли великі штрафи.

1. Адрес-календарь личного состава Киевской епархии, с алфавитным списком протоиереев и священников за 1900 год. – К.: Типография А. Давиденко, 1890.
2. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія [другої половини XIX – початку XX ст.] / Присяжнюк Юрій Петрович. – Черкаси: Вертикаль, 2007.
3. Рашин А. Г. Население России за 100 лет (1811 – 1913 гг.) / Рашин Адольф Григорьевич / Под ред. С. Г. Семашко. – М., Госстатиздат, 1956.
4. РДІА. – Ф. 20. – Оп. 2. – Спр. 1784.
5. РДІА. – Ф. 20. – Оп. 2. – Спр. 1786.
6. РДІА. – Ф. 20. – Оп. 2. – Спр. 1790.
7. РДІА. – Ф. 20. – Оп. 2. – Спр. 1794 а.
8. РДІА. – Ф. 23. – Оп. 13 – Спр. 103.
9. РДІА. – Ф. 40. – Оп. 1. – Спр. 33.
10. РДІА. – Ф. 40. – Оп. 1. – Спр. 37.
11. Смела. Краткое статистико-экономическое описание имений заводов графов Льва Алексеевича, Алексея, Андрея и Григория Андреевичей Бобринских в Киевской губернии, для всероссийской Выставки 1913 года в Киеве / Сост. В. Головня. – К.: Типография Р. К. Лубковского, 1913.
12. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 536. – Спр. 52.
13. ЦДІАК України. – Ф. 574. – Оп. 1. – Спр. 6.
14. ЦДІАК України. – Ф. 574. – Оп. 1. – Спр. 64.
15. ЦДІАК України. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 2.
16. ЦДІАК України. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 4.
17. ЦДІАК України. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 5.

Надійшла до редколегії 14.03.12

Р. Конта, канд. іст. наук, доц.

ЕТНОЛОГІЧНА НАУКОВА СПАДЩИНА ЗЕНОНА КУЗЕЛІ: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається питання дослідження в сучасній вітчизняній історіографії ХХІ століття проблеми етнологічних наукових здобутків Зенона Кузеля.

An article deals with a problem of research in modern domestic historiography of XXI century of ethnological achievements of the known Ukrainian scientist Zenon Kuzelya.

Зенон Францискович Кузеля (1882-1952) відомий на сьогодні як видатний український етнограф, фольклорист, мовознавець, бібліограф та історик. Важливою складовою наукового світогляду вченого були його етнологічні погляди, на формування яких вплинула участь З.Кузеля в Науковому товаристві ім. Шевченка (далі – НТШ).

Ця проблема у свій час по-різному висвітлювалася представниками різних історіографічних шкіл, але і на сьогодні вона лишається актуальною та досліджується в контексті вивчення історії української етнології. У даній статті ми зробимо спробу аналізу стану дослідження етнологічного наукового доробку З.Кузеля в сучасній вітчизняній історіографії ХХІ ст.

Починаючи з середини 1990-х рр., коли ця проблема почала активно розроблятися, в сучасній вітчизняній історіографії продовжуються з'являтися праці, що безпосередньо присвячені або торкаються етнологічних наукових здобутків вченого. Ті засади наукових пошуків, які були закладені в цей період, у майбутньому принесли свої плоди та визначили подальші шляхи дослідження наукової спадщини З.Кузеля.

Так, в 1995 р. Національна парламентська бібліотека України розпочала бібліографування творів українських письменників діаспори, до яких був включений і З.Кузеля. Спочатку було видано п'ять бібліографічних покажчиків, які після доповнення і внесення певних уточнень були видані у двох частинах як окреме видання під назвою "Українські письменники діаспори: Матеріали до бібліографічного словника". Автором біографічної довідкової статті, вміщеної у першому виданні вказаного словника у 2006 р. був Ф.Погребенник [7] (видання вийшло після смерті вченого в 2000 р.). Незважаючи на те, що ця довідка є дуже невеликою за обсягом та містить лише загальну інформацію, додатково в ній вміщено перелік праць вченого та праць про нього, що дозволяє сформувати більш повне уявлення про З.Кузеля як етнолога [7, с.166-171].

Крім того, низка досліджень з даної проблеми В.Качкана, що вийшли в 1990-х рр. не вичерпали тематику. У подальшому автор продовжив дослідження наукової спадщини вченого [8; 9]. З іншого боку, стаття В.Качкана, що вийшла в 2003 р. [8] хоча і була присвячена безпосередньо етнографічній та фольклористичній діяльності З.Кузеля, але вона фактично повторювала наукові висновки попередніх праць вченого та крім аналізу його етнографічних здобутків містила й аналіз культурологічних праць. Остання праця цього автора також була присвячена культурологічним аспектам творчості вченого та не додала нового матеріалу про етнологічну діяльність З.Кузеля в НТШ [9]. Таким чином, одним із пріоритетних напрямків дослідження В. Качканом наукової спадщини З.Кузеля було вивчення етнографічних здобутків вченого. Зокерма, автор ґрунтовно проаналізував методологічні принципи аналізу етнографічного матеріалу вченим, розглядаючи їх в контексті розвитку європейської етнологічної науки.

У 2002 р. до проблеми дослідження етнографічної наукової спадщини З.Кузеля долучився В.Погребенник, який є автором декількох статей присвячених діяльності вченого як етнографа, українознавця та фольклориста [14; 13; 12]. Аналізуючи сучасний стан розвитку сучасної етнології, автор зазначає, що "сучасній нашій етнографічній науці, безперечно, бракує ґрунтовних праць Зенона Кузеля, опертих на дійсно дослідницьку методику і солідну джерельну базу (в тому числі наукову західноєвропейську)" [14]. Піднявши тему зв'язків вченого з НТШ В.Погребенник прийшов до висновку, що "саме Кузеля був одним із тих українських вчених, що заходилися здійснювати гасло провідників НТШ про єднання України зі світом на ниві культури та її вивчення" [14, с.7].

В цілому у статтях автора акцентується увага саме на етнологічній діяльності З.Кузеля. В.Погребенник детально розглянув сферу етнографічних наукових інтересів вченого та окреслив різні грані його роботи в цю-

му напрямку до яких зарахував розробку ним теорії та методики етнографії, історію та бібліографії даного наукового напрямку, участь у міжнародних етнографічних організаціях та їхніх виданнях та етнографічно-музейну діяльність З.Кузелі. Автор детально проаналізував вплив різних шкіл та напрямків в етнографії (як вітчизняних, так і зарубіжних) та етнологічні наукові дослідження вченого. В.Погребенник подав ґрунтовний аналіз етнографічних праць З.Кузелі з посиланням на джерельну базу його досліджень. При цьому автор виділив важливу роль НТШ в етнографічних пошуках вченого, оскільки автор використовував у якості джерел не лише результати власних досліджень, але й матеріали інших членів цієї організації та етнографів-аматорів, які співпрацювали з НТШ. Таким чином, З.Кузеля отримав лише можливість приймати участь в етнографічних експедиціях НТШ, але й використовувати ресурс цієї організації для власних наукових досліджень.

В.Погребенник відзначає високий рівень теоретичних напрацювань та методологічних розробок З.Кузелі в етнографічній науці. Зокрема, автор говорить, що питальники розроблені вченим "з деяким часовим корективом можуть використовуватись і сьогодні" [14, с.9]. Як вірно зауважив, автор в період еміграції вчений був відірваний від джерельної бази, що унеможливило його подальші етнографічні наукові дослідження. Але З.Кузеля, незважаючи на обставини, продовжував наукові дослідження за кордоном: опитував українських військовополонених у Зальцведелі, продовжував роботу над укладанням бібліографії етнологічних праць, проводив популяризаторську освітню діяльність в сфері української етнографії.

Саме робота З.Кузелі в НТШ, з одного боку, спонукала, а з іншого – давала можливість вченому займатися дослідженням історії української етнографії. Зокрема, як зазначає В.Погребенник, вчений досліджував етнографічний науковий доробок етнографів-членів НТШ, а саме: І.Франка, В.Гнатюка, Ф.Вовка та ін. У своїй статті автор також подає короткий аналіз цих праць з історії української етнографії. В.Погребенник у своїй першій статті присвяченій вченому підсумовує його етнологічні досягнення такими словами: "Поза всяким сумнівом, Зенон Кузеля – визнані представник обраної ним науки, що поглибив її та пов'язав із набутком світової етнографії. Долаючи несприятливі історичні обставини, він розбудував обсяг, збагатив методику вивчення України та її народу" [14, с.14].

У подальшому автор продовжив розробку проблем пов'язаних з етнологічною спадщиною З.Кузелі. Остання стаття вченого з даної проблеми вийшла в 2009 р. та була присвячена дослідження досягнень вченого як фольклориста [12]. В.Погребенник повторив свої попередні наукові висновки, поглибивши дослідження етнографічно-фольклористичної складової наукових праць З.Кузелі. Досить ґрунтовним тут є аналіз праць вченого в контексті діяльності різних шкіл та напрямків в етнології. Так, автор говорить, що "Кузеля ввійшов у народознавчу науку як послідовник історично-порівняльного напрямку М. Драгоманова, І.Франка, В.Гнатюка, М. Сумцова. Сприймав ідеї й саму міфологічно-порівняльну методику та розвинув традиції О.Бодяньського й О. Котляревського. Прилучився до історично-географічної школи, заініційованої фіном Аарне, став її чільним репрезентантом на Україні. Нарешті, специфічних рис дослідницьких підходів вченого надала ґрунтовна славістична філологічна освіта, творча асиміляція головних ідей В.Ягича і Хв. Вовка" [12, с.394]. Отже, можна сказати, що статті В.Погребенника були одними з перших у сучасній вітчизняній історіографії, які фахово та детально

розкривали саме етнографічний аспект творчості З.Кузелі у поєднанні з його діяльністю в НТШ. Дуже важливим моментом у працях автора є те, що він намагався ґрунтовно розкрити роль НТШ у становленні З.Кузелі як етнографа.

Серед когорти дослідників, які присвятили вивченню наукової спадщини вченого декілька своїх праць, можна виділити і роботи вчених, в творчості яких вказана проблема не стала предметом систематичних наукових досліджень. У даному контексті на увагу заслуговує стаття В.Старкова [33], присвячена дослідженню ігрового моменту в українській традиційній обрядовості через призму внеску праць З.Кузелі з цієї тематики. Вивчаючи поставлену проблему, автор аналізує всі праці вченого, які торкаються ігрового моменту в українській традиційній обрядовості та зазначає, що вироблений З.Кузелем "Квестіонар в справі збирання похоронних звичаїв" і активна робота по його розповсюдженню за організаційної підтримки секретаря Етнографічної Комісії НТШ В.Гнатюка принесли найбільший результат [33, с.280]. Особливістю статті В.Старкова є те, що в ній, крім власних оцінок дослідження похоронної обрядовості у творчості вченого, автор подає історіографічний огляд поглядів інших вчених на цю проблему, а також аналізує історичне тло, на фоні якого проходила наукова діяльність З.Кузелі.

Бібліографічній діяльності вченого присвячена невелика за обсягом стаття І.Смогоржевської, яка в процесі розкриття поставленої проблеми частково торкається і етнологічних здобутків вченого [32]. Авторка перераховує основні етнографічні праці З.Кузелі, а також подає інформацію про його співпрацю з НТШ. Крім того, враховуючи те, що бібліографічна робота вченого поєднувалася із етнологічними завданнями, цей аспект наукової діяльності З.Кузелі у праці І.Смогоржевської може бути проаналізований під кутом зору розвитку етнографічного знання.

Останнім часом виходять праці монографічного характеру, посібники та підручники з історії української етнографії, фольклористики і видавничої справи, в який проблема наукових здобутків З.Кузелі отримує, порівняно з попереднім періодом, більш ґрунтовне висвітлення.

У посібнику, присвяченому видавничій справі та редагуванню в Україні [1], інформація про вченого подається крізь призму його видавничо-редакційного досвіду, однак не залишилася поза увагою і питання етнографічної діяльності З.Кузелі. З іншого, боку ця інформація переважно повторює загальновідомі факти етнологічної діяльності вченого, що були викладені у попередніх працях інших дослідників, які займалися цією проблематикою.

Інформацію енциклопедичного характеру про З.Кузеля можна знайти у статті О.Ковальчук вміщеної у біобібліографічному довіднику під назвою "Українську історію ХХ століття", який вийшов у 2004 р. [10]. Але зазначена стаття не додає нічого нового до дослідження етнографічної спадщини вченого. Крім того, авторка, говорячи про найбільш плідний період етнологічної діяльності вченого в НТШ, який був пов'язаний із перебуванням З.Кузелі в Чернівцях до його еміграції, наводить хибні дані, зазначаючи, що вчений емігрував за кордон в 1916 р. [10, с.220], а не в 1914 р.

Н.Черниш, як і попередні дослідники наукової спадщини З.Кузелі (зокрема, В.Погребенник та В.Качкан), намагалася подати одразу три складові наукових пошуків вченого, а саме: його здобутки як бібліографа, етнографа та лексикографа [36]. У тій частині статті, що присвячена етнографічній діяльності вченого авторка розкрила основні аспекти його наукових досліджень,

включаючи його діяльність в НТШ, подала огляд його етнографічних робіт, наукової методології, проаналізувала бібліографічну діяльність З.Кузелі у цьому напрямку, а також згадала про його етнографічні експедиції як члена Етнографічної комісії НТШ. Важливим є те, що авторка зауважила, що саме національна ідея в цей період стала стимулюючим фактором, який призвів до розквіту української науки, в тому числі й етнології, про що свідчить, на її думку, наукова діяльність З.Кузелі. Таким чином, Н.Черниш фактично вперше чітко відзначила вплив української національної ідеї на формуванні З.Кузелі як етнологів.

У переліку праць, які торкаються висвітлення проблеми етнологічної діяльності З.Кузелі в НТШ окреме місце займають дослідження, що розкривають наукові досягнення інших членів даної організації. Вивчаючи наукові досягнення колег З.Кузелі, які були з ним знайомі та співпрацювали в окремих питаннях, науковці подають інформацію, яку можна проаналізувати з позиції нашого дослідження. До цього переліку можна віднести праці про Ф.Вовка, В.Гнатюка, І.Франка, Б.Лепкого та ін.

Зазначена проблема стала предметом дослідження О.Таран, яка, хоча й зосередила свою увагу на антропологічному аспекті діяльності Ф.Вовка, але враховуючи той, факт, що антропологія в розумінні вченого включала й етнологічне знання, в працях дослідниці (як в статтях, так і в дисертації) є окремі згадки про З.Кузелю [35; 34].

У даному контексті потрібно згадати також про праці О.Шеремети, в яких проблема етнографічної спадщини З.Кузелі отримала часткове висвітлення. Основним напрямком наукових пошуків дослідниці було вивчення етнографічних здобутків В.Гнатюка, що мали наслідком захист дисертації на відповідну тематику [38]. Але в процесі дослідження поставленої теми авторка як в дисертації, так і в деяких своїх статтях, торкалася етнографічної спадщини З.Кузелі [37], оскільки цю тему важко було уникнути, розглядаючи діяльність В.Гнатюка в НТШ та його співпрацю з іншими етнологами. О.Шеремета проаналізувала окремі етнографічні праці вченого та дала комплексну оцінку його етнологічних здобутків в контексті його діяльності в НТШ [38, арк.160-168; 37, с.36]. Причому сильною стороною праць авторки є те, що вона охарактеризувала діяльність З.Кузелі через призму розвитку етнологічної науки в кінці XIX – початку XX ст. Цей підхід дозволив О.Шереметі висвітлити всі грані етнографічного таланту вченого.

Аналізуючи статтю Л.Кухар, варто відзначити, що тут міститься лише загальна інформація про З.Кузелю як етнологів [11]. Основним напрямком дослідження наукової спадщини в цій статті є бібліографічна робота вченого, хоча в назві було задекларовано висвітлення і етнографічних досягнень З.Кузелі. Крім того, у статті зустрічаються певні неточності щодо біографічних даних вченого, пов'язаних з еміграційним періодом його життя.

Досліджуючи проблему інституціоналізації української науки наприкінці XIX – на початку XX ст. З.Зайцева торкнулася окремих аспектів співпраці З.Кузелі з друкованим органом НТШ ("Записками НТШ"), а також відносин вченого з М.Грушевським, які базувалися на науковому співробітництві вчених, в тому числі і в сфері розвитку етнологічного знання. Ця проблема отримала часткове висвітлення в низці статей дослідниці [2; 4; 5; 3] та її докторській дисертації, захищеній у 2007 р. [6]. Враховуючи те, що предметом зацікавлення авторки були наукові організації та їх становлення у вказаний період, то проблема етнографічного аналізу діяльності З.Кузелі в НТШ отримала фрагментарне висвітлення. У той же час сильною стороною праць З.Зайцевої був

високий рівень узагальнення в оцінці розвитку етнології в НТШ та значення З.Кузелі в цьому процесі. Крім того, авторка навела низку деталей наукової співпраці вченого з друкованим органом НТШ та його головою, а також проаналізувала пророблену вченим роботу виконану в рамках роботи З.Кузелі у вказаній науковій інституції.

На сьогодні найбільш відомою дослідницею етнологічної діяльності З.Кузелі є Т.Подолька. Праці авторки безпосередньо присвячені народознавчій діяльності вченого як в Україні, так і за її межами. Звичайно останній підхід дав можливість авторці більш ґрунтовно дослідити постать З.Кузелі як в біографічному, так і в науковому плані. Т.Подолька видала низку статей про вченого [16; 20; 18; 30; 17; 19], а також в 2009 р. захистила дисертацію на тему: "Народознавча діяльність Зенона Кузелі" [31]. Статті дослідниці як і сама структура дисертації торкаються різних сторін наукової та громадської діяльності вченого, але серед них доцільно виділити матеріал, що пов'язаний з етнологічними науковими пошуками та фольклористичними дослідженнями вченого в НТШ.

У своїй статті присвяченій громадсько-науковій діяльності вченого авторка детально зупинилася на роботі З.Кузелі в НТШ, яку назвала найбільш плідним періодом у його житті, що дозволив розкритися йому як талановитому вченого та громадському діячеві [16; с.269]. Т.Подолька проаналізувала також дослідження вченим української весільної обрядовості вказавши на те, що "роботи вченого, присвячені весільній обрядовості українців, зазначимо, що він не лише здійснив повний запис сучасного йому весілля, а й привернув увагу дослідників до маловивчених та пережиткових явищ "дівочих ярмарків" та здійснив теоретичне опрацювання основних весільних звичаїв. Праці Зенона Кузелі з весільної обрядовості були прогресивними в тогочасній етнологічній науці, а також використовуються сучасними дослідниками народної культури" [30].

Але, звичайно, найбільш повним та комплексним стало висвітлення етнологічних здобутків вченого в дисертаційній роботі Т.Подольки, в якій розкрито не лише проблеми становлення З.Кузелі як вченого-етнографа [31, арк.28-46], але й докладно розкрито його бібліографічні огляди у цій галузі та методологічні статті з етнології [31, арк.77-99], детально висвітлено дослідження вченим сімейно-побутової обрядовості [31, арк.100-134], проаналізовано його демонологічні студії [31, арк.135-139] та дослідження фольклористичні роботи З.Кузелі [31, арк.153-163]. Таким чином, на сьогодні праці Т.Подольки є найбільш повним та комплексним історіографічним джерелом для вивчення етнологічних здобутків вченого.

Якщо оцінювати сучасну вітчизняну історіографію XXI ст. в цілому у порівнянні з попередніми історіографічними етапами дослідження наукової діяльності вченого в НТШ, потрібно відзначити, що останнім часом з'являється все більше праць, які висвітлюють широкую палітру етнологічних поглядів та здобутків З.Кузелі. Це, зокрема, стосується з'ясування особливостей співпраці вченого з НТШ, його видавничої діяльності як бібліографа-етнолога, а також аналізу його етнографічних праць разом із з'ясуванням методологічних прийомів роботи З.Кузелі з етнографічним матеріалом.

Але, незважаючи на порівняно велику кількість досліджень з поставленої нами проблеми, включаючи дисертаційне дослідження Т.Подольки, багато етнологічних проблем наукової спадщини З.Кузелі як члена НТШ залишаються відкритими. Вчений підняв та фактично започаткував низку етнологічних проблем, які потребують подальшого дослідження. Це, зокрема, стосується вивчення поховальної обрядовості україн-

ців, етнографії дитинства, статевої культури українців. Крім того, на особливу увагу заслуговує дослідження розроблених З.Кузелею методичних матеріалів по збиранню етнографічного матеріалу. Як відзначає багато дослідників творчості вченого, його програми по збиранню етнографічної інформації не втратили своєї актуальності і сьогодні. З певними доопрацювання вони можуть використовуватись сучасними етнологами у свої професійній діяльності. З.Кузеля започаткував дослідження етносоціальних проблем українського населення. Цей науковий напрям на сьогодні є перспективним, а напрацювання вченого у цій галузі може дати новий поштовх для дослідження низки важливих питань українського соціуму на сучасному етапі.

1. Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша третина XX ст.): навч. посіб. для студ. ВНЗ / [авт.-упоряд. Надія Віталіївна Зелінська]. – Львів: Світ, 2003. – С. 196-203. 2. Зайцева З. "Записки Наукового товариства ім. Шевченка": започаткування та шлях до академічного стандарту (1892-1914 pp.) / З. Зайцева // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 122-134. 3. Зайцева З. Етнографічна комісія НТШ: науково-організаційний та видавничий контексти діяльності до Першої світової війни / З. Зайцева // Покликання служити науці і людям. – Чернівці, 2008. – С.130-135. 4. Зайцева З. Періодичні фахові та серійні видання НТШ періоду 1892-1914 р. як інструмент інституціоналізації української національної науки / З. Зайцева // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю.А. Пінчук. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2004. – Вип. 14. – С. 323-328. 5. Зайцева З. Роль Михайла Грушевського в академізації Наукового товариства ім. Шевченка / З. Зайцева // Історичний журнал. – 2004. – № 10/11. – С. 109-117. 6. Зайцева З.І. Інституціоналізація української науки наприкінці XIX – на початку XX ст. [Текст]: дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / З. Зайцева. – К., 2007. – 470 арк. 7. Зенон Кузеля // Українські письменники діаспори: Матеріали до біобібліогр. слов. Ч. I (А-К) / Авт. вступ, ст. Ф. Погребенник; Авт.-уклад.: О. Білик Г. Гамалій, Ф. Погребенник; Відп. ред. В. Кононенко; НПБ України. – К., 2006. – С. 165-171. 8. Качкан В. Фольклористична та етнографічна діяльність Зенона Кузеля / В. Качкан // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 5-6. – С. 11-18. 9. Качкан В. Культурологічні візії Зенона Кузеля в епістолах: панорама проблеми / В. Качкан // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – К., 2009. – Вип. 32. – С.167-178. 10. Ковальчук О. Кузеля Зенон / О. Ковальчук // Українські історики XX століття: Біобібліографічний довідник / Серія "Українські історики". – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 2, Ч. 2. – С. 219-220. 11. Кухар

Л. А. Бібліограф, етнограф, лексикограф. До 125-річчя від дня народження З.Ф. Кузеля / Л. Кухар // Календар знаменних і пам'ятних дат: рекомендаційний бібліографічний довідник. – К.: Книжкова палата України, 2007. – №2 (II квартал). – С. 97-101. 12. Погребенник В. Фольклористичні здобутки Зенона Кузеля / В. Погребенник // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 31. – К.: Київський університет, 2009. – С. 392-405. 13. Погребенник В. Визначний українознавець Зенон Кузеля (з додатком – недрукованими листами З.Кузеля до І. Франка) / В. Погребенник // Українознавство. – 2003. – № 1. – С. 274-281. 14. Погребенник В. Визначний українознавець Зенон Кузеля / В. Погребенник // Українознавство. – 2002. – № 4. – С. 6-14. 15. Подоляка Т. Весільна обрядовість українців у працях З. Кузеля / Т. Подоляка // Народознавчі зошити. – Львів, 2007. – № 1-2. – С. 212-215. 16. Подоляка Т. Громадсько-наукова діяльність Зенона Кузеля в Берліні / Т. Подоляка // Народознавчі зошити. – Львів, 2004. – № 1-2. – С. 265-269. 17. Подоляка Т. Громадсько-наукова діяльність Зенона Кузеля на Буковині (1909–1914 pp.) / Т. Подоляка // Ми – українці, ми – українські: Матеріали Буковинської науково-практичної конференції; Чернівці, 2 листоп., 2007 р. – 2007. – С. 243-248. 18. Подоляка Т. Діяльність Зенона Кузеля в Науковому товаристві ім. Шевченка / Т. Подоляка // Народознавчі зошити. – 2006. – № 1-2. – С. 40-46. 19. Подоляка Т. Діяльність Зенона Кузеля в Українському науковому інституті в Берліні (1926-1945 pp.) / Т. Подоляка // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк, 2009. – № 1. – С. 33-37. 20. Подоляка Т. Засади етнографічних досліджень Зенона Кузеля (на матеріалі періодики Галичини та Буковини першої чверті XX ст.) / Т. Подоляка // Народознавчі зошити. – 2004. – № 5-6. – С. 797-801. 21. Подоляка Т.А. Весільна обрядовість українців у працях З. Кузеля / Т. Подоляка // Народознавчі зошити. – Львів, 2007. – № 1-2. – С. 215. 22. Подоляка Т.А. Народознавча діяльність Зенона Кузеля [Текст]: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 / Т. Подоляка. – Л., 2009. – 232 арк. 23. Смогоржевська І. Бібліограф за покликанням / І. Смогоржевська // Бібліотечна планета. – 2003. – № 4. – С. 29-30. 24. Старков В. До питання про ігровий елемент української традиційної обрядовості (Внесок Зенона Кузеля у дослідження "ігор та забав при мерці") / В. Старков // Матеріали до української етнології. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 279-286. 25. Таран О. Г. Федір Вовк – про місце в історії української антропології (до 160-річчя від дня народження) / О. Таран // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 2. – С. 4-8. 26. Таран О. Г. Наукова спадщина Федора Вовка в галузі антропології: спадкоємність традицій та сучасне бачення [Текст]: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07 / О. Таран. – К., 2003. – 195 арк. 27. Черниш Н. З Україною у серці: Зенон Кузеля – бібліограф, етнограф, лексикограф / Н. Черниш // Друкарство. – 2006. – № 1. – С. 62-66. 28. Шеремета О. Основні наукові інтереси етнографів України кінця XIX – початку XX ст. / О. Шеремета // Народознавчі зошити. – 2006. – № 1-2. – С. 34-39. 29. Шеремета О.М. Володимир Гнатюк і українська етнографічна наука кінця XIX – початку XX століття: Дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / О. Шеремета. – Л., 2003. – 218 арк.

Надійшла до редколегії 14.03.12

Г. Коцур, канд. іст. наук, доц.

КОШОВИЙ ОТАМАН ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ ПЕТРО КАЛНИШЕВСЬКИЙ В "ІСТОРІЇ ЦАРСЬКОЇ ТЮРМИ" М.М. ГЕРНЕТА

У статті відображено соловецьке ув'язнення кошового отамана Запорозької Січі П. Калнишевського та його висвітлення у дослідженні М.М. Гернета "Історія царської тюрми".

The article shows the Solovetsky imprisonment of Zaporozhian ataman P. Kalnyshesky and his coverage in the survey by M.M. Gernet "History of tsarist prison".

Михайло Миколайович Гернет (1874-1953) – радянський юрист, заслужений діяч науки РРФСР (1928), доктор державних і правових наук (1939). Фахівець кримінології, кримінального права, кримінальної статистики, пенітенціарного права. Впродовж 55 років займався науковою роботою. З-під його пера вийшло понад 350 наукових праць [3, с. 107]. Найвизначніше дослідження М.М. Гернета – "Історія царської тюрми" (М., 1951-1956) в 5-ти томах, за яку 1947 р. був удостоєний Сталінської премії. У вступній частині багатотомника наголошується, що видання цінне не лише "для юристів та істориків, але і для широкого кола читачів, які цікавляться героїчною боротьбою проти царського ладу трудящих мас Росії, котрі зазнавали масових, кривавих репресій зі сторони царських тюремників, катів і карателів" [1, с. 5]. У "Передмові" автор твердить про "пригнічення царизмом різних національностей" [1, с. 49], серед них окремо називає українців [1, с. 50]. М.М. Гернет підкреслює, що "в історії царської тюрми немає і не може бути жодного світлого періоду хоча б короткої тривалості" [1,

с. 51]. Додамо, що багатотомне видання ґрунтується виключно на архівних матеріалах. Фундаментальна праця М.М. Гернета – це найповніше дослідження царської тюрми, яке коли-небудь виходило з-під пера радянських науковців.

Том I містить п'ятий розділ "Монастирські тюрми", що включає в себе окремих параграф 36 "Тюрма Соловецького монастиря". У ньому, на початку, дослідник характеризує різновиди монастирських тюрем, де називає місця ув'язнення у вигляді чернечих келій звичайного типу, казематів усередині стін і спеціально обладнаних тюремних приміщень. У всіх цих випадках начальником монастирської тюрми був настоятель монастиря, а підлеглі йому монахи виконували обов'язки помічників у справі реалізації режиму ув'язнення.

М.М. Гернет пише, що тюрма при Соловецькому монастирі була не лише найстарішою в імперії, а й "найжорстокішою", "куди ув'язнювали осіб, які визнавались небезпечними для державного ладу" [1, с. 267].